ePublishing
EKT ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Gleaner

Vol 19 (1993)

In Memoriam of C. Th. Dimaras

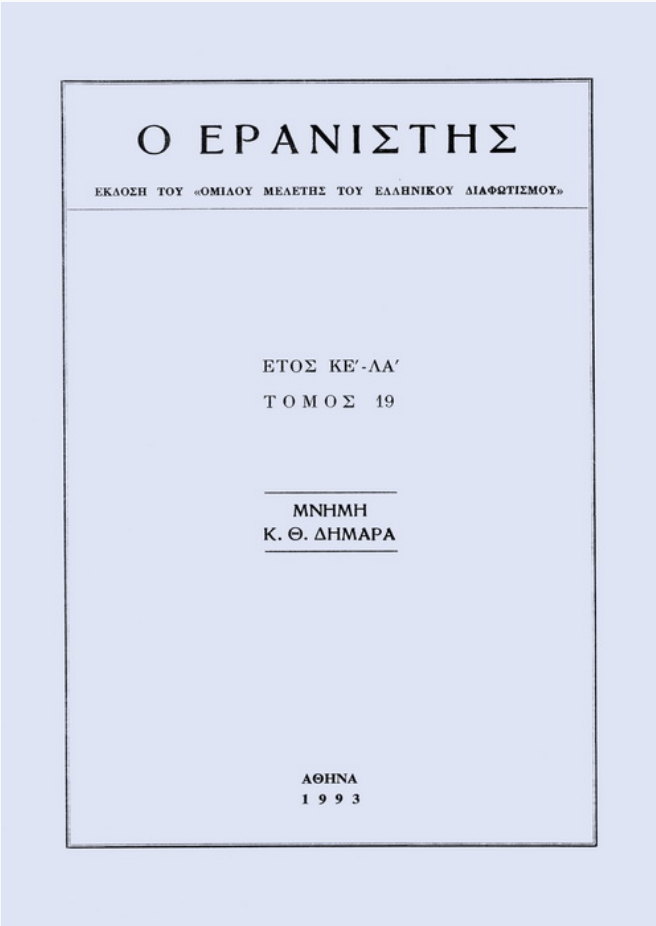
Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ «ΟΜΙΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ»

ΕΤΟΣ ΚΕ'-ΛΑ'
ΤΟΜΟΣ 19

ΜΝΗΜΗ
Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ

ΑΘΗΝΑ
1993

Νέα στοιχεία για τον «γαλλικό» Στράβωνα. Η ανέκδοτη επιστολή του Gosselin

Στερ. Φασουλάκης

doi: 10.12681/er.264

To cite this article:

Φασουλάκης Σ. (1993). Νέα στοιχεία για τον «γαλλικό» Στράβωνα. Η ανέκδοτη επιστολή του Gosselin. *The Gleaner*, *19*, 188–192. https://doi.org/10.12681/er.264

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 20/04/2024 05:57:27

ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ «ΓΑΛΛΙΚΟ» ΣΤΡΑΒΩΝΑ

Ἡ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Gosselin

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ μεταφράσεως καὶ ἐκδόσεως τοῦ Στράβωνα κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ναπολέοντα εἶναι ἀρκετὰ γνωστό, τόσο ἀπὸ τὶς πληροφορίες τοῦ ἴδιου τοῦ Κοραῆ καὶ τὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ[1] ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ νεώτερη βιβλιογραφία, ποὺ στηρίζεται στὶς προηγούμενες πηγές.

Πολὺ συνοπτικὰ τὸ ἱστορικὸ θὰ μποροῦσε νὰ ἐκτεθεῖ ὡς ἑξῆς: Γιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ ἡ ἐπιθυμία τοῦ Ναπολέοντα νὰ ἐκδοθεῖ μιὰ ἔγκυρη μετάφραση τοῦ Στράβωνα στὰ γαλλικά, ὁ Chaptal, ἀξιωματοῦχος στὴν ἐποχὴ τῆς Ὑπατείας,[2] ἀνέθεσε τὸ 1801 στὸν La Porte du Theil, τὸν Κοραὴ καὶ τὸν Gossellin τὴν ἐκπόνηση καὶ φροντίδα αὐτοῦ τοῦ σχεδίου. Ὁ Chaptal ἦταν παλαιότερα καθηγητὴς τοῦ Κοραῆ στὸ Montpellier καὶ ἤξερε καλὰ τὶς δυνατότητές του, ἤδη γνωστὲς στὸ εὐρύτερο κοινὸ ἀπὸ τὴν ἔκδοση καὶ μετάφραση τοῦ *Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων* τοῦ Ἱπποκράτη (Παρίσι 1800).

Ἀπὸ τοὺς τρεῖς συνεργάτες ὁ La Port du Teil[3] καὶ ὁ Κοραὴς θὰ ἀναλάμβαναν τὴ μετάφραση καὶ τὸν φιλολογικὸ καὶ ἱστορικὸ σχολιασμὸ τοῦ Στράβωνα καὶ ὁ γεωγράφος Gossellin[4] τὸν γεωγραφικὸ ὑπομνηματισμὸ τοῦ ἔργου. Σύμφωνα μὲ ὅσα ὁ Κοραὴς μᾶς διέσωσε στὴ μεταγενέστερη «ἑλληνικὴ» ἔκδοση τοῦ Στράβωνα,[5] ὁ ἴδιος εἶχε ἀναλάβει, μετέφρα-

---

1. *Géographie de Strabon, traduite du grec en français*, τ. Α′-Ε′, Παρίσι 1805-1819.

2. J.-A. Chaptal (1756-1832). Πβ. τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ τῆς 5.8.1802· Ἀδαμαντίου Κοραῆ, *Ἀλληλογραφία* (ἔκδ. Ο.Μ.Ε.Δ.), τ. Β′, Ἀθήνα 1966, σ. 46-47.

3. F.-J.-.G. La Porte du Theil (1742-1815). Σώζονται ἀρκετὲς ἐπιστολὲς τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν La Porte du Theil. Ἀπ' αὐτὲς μόνο μία (Κοραῆ, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Β′, σ. 86-87), τῆς 19.5.1803, σχετίζεται μὲ τὸν Στράβωνα.

4. Γιὰ τὸν Pascal-François-Joseph Gossellin (1751-1830) βλ. πρόχειρα *La grande encyclopédie*, ΙΘ′, Παρίσι χ.χ., σ. 29, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Ὁ Gossellin ἦταν γνωστὸς κυρίως ἀπὸ τὸ ἔργο του *Géographie des Grecs analysée* [...], 1790.

5. Στράβωνος, *Γεωγραφικῶν βιβλία ἑπτακαίδεκα* (ἔκδ. Α. Κοραῆ), τ. Α′-Δ′, Παρίσι 1815-1818. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴ «γαλλικὴ» ἔκδοση (= μετάφραση) ἐκτίθενται

σε καὶ σχολίασε τὰ βιβλία Γ', Δ', Ζ', Η', ΙΒ', ΙΓ', ΙΔ' καὶ ΙΕ' τῶν *Γεωγραφικῶν* τοῦ Στράβωνα, ἐνῶ ὁ La Porte du Theil εἶχε ἀναλάβει τὰ ὑπόλοιπα.[6]

Ἂς προσέξουμε ὅμως μιὰ λεπτομέρεια, ποὺ προσθέτει ὁ Κοραὴς στὴ διανομὴ ἐργασίας τῶν τριῶν συνεργατῶν. Ὅσες ὑποσημειώσεις, γεωγραφικῆς ἁρμοδιότητας, συνοδεύονταν ἀπὸ τὸ στοιχεῖο G, αὐτὲς ἀνῆκαν ἀποκλειστικὰ στὸν τρίτο συνεργάτη, τὸν Gossellin,[7] ἐνῶ σὲ ὅποιες ὑποσημειώσεις μὲ τὸ στοιχεῖο G ὑπῆρχε μιὰ διαχωριστικὴ παύλα (—), αὐτὲς ἦσαν κοινὲς (φιλολόγου καὶ γεωγράφου) καὶ ἡ παύλα σήμαινε σαφὴ διάκριση τῆς φιλολογικῆς συμβολῆς τοῦ Κοραῆ ἢ τοῦ La Porte du Theil ἀπὸ τὴ γεωγραφικὴ τοῦ Gossellin, δηλαδὴ γινόταν ἕνας ἀκριβὴς ἐπιμερισμὸς τῆς ἐπιστημονικῆς συμβολῆς καὶ εὐθύνης τοῦ κάθε συνεργάτη. Στὴ λεπτομέρεια αὐτὴ θὰ ἐπανέλθω παρακάτω.

Ἡ παραπέρα ἐξέλιξη τοῦ ἱστορικοῦ, δηλαδὴ τὰ συνεχὴ παράπονα τοῦ Κοραῆ γιὰ τὴν ἀπασχόληση αὐτή, ποὺ ἦταν ἔξω ἀπὸ τοὺς στόχους του,[8] ὁ περιορισμὸς τῆς ἀμοιβῆς τῶν τριῶν συνεργατῶν μὲ πρωτοβουλία τοῦ ἴδιου,[9] οἱ προσελεύσεις τους ἐνώπιον τοῦ Ναπολέοντα, ὅταν ἔγιναν οἱ παρουσιάσεις τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δεύτερου τόμου[10] κτλ., δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἄμεσα στὴ μελέτη αὐτή· εἶναι ἐξάλλου ἀρκετὰ γνωστή.[11]

Ὅ,τι εἶναι ἄγνωστο, καὶ αὐτὸ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει κυρίως ἐδῶ, εἶναι οἱ διαφωνίες ποὺ φαίνεται ὅτι προέκυψαν μεταξὺ τῶν συνεργατῶν γιὰ θέματα ἐπιστημονικὰ κατὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἐγχειρήματος ποὺ ἀνέλαβαν. Ὡς τώρα ἐλάχιστα γνωρίζαμε πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα καὶ ὅλα ἔδειχναν πὼς ἡ συνεργασία ἦταν σχεδὸν ἀνέφελη, παρὰ τὶς μεμψιμοιρίες

στὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ, τ. Α', σ. ξς'-ξθ' καὶ πε'-πζ'. Παρουσίαση τοῦ πρώτου τόμου βλ. *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* 7 (1817), 261-264.

6. Πρόσθετη συμβολὴ εἶχε προσφέρει ὁ Κοραὴς καὶ στὰ βιβλία Α' καὶ Β', ὅση ἀποδέχθηκε ὁ La Porte du Theil. Βλ. Στράβωνος, *ὅ.π.*, σ. πζ'· πβ. Raoul Baladié, «Strabon dans la vie et l'oeuvre de Coray», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 11 (1974: 1980), 432.

7. «Les Observations générales qui servent d'Introduction, et les notes signées G, sont de M. Gossellin», *Géographie de Strabon* [...], ὅ.π., τ. Α', Παρίσι 1805, «Avertissement».

8. Βλ. π.χ. Κοραής, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Β', σ. 49, 52, 140, 190, 239, 295.

9. Βλ. Κοραής, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Β', σ. 423-424, καὶ *Βίος Ἀδαμαντίου Κοραῆ*, Παρίσι 1833, σ. κς'-κζ'.

10. Κοραής, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Β', σ. 423, καὶ τ. Γ', Ἀθήνα 1979, σ. 1.

11. Βλ. Ἀδαμάντιος Κοραής, *Τὰ μετὰ θάνατον εὑρεθέντα συγγραμμάτια*, τ. Α', Ἀθήνα 1881, σ. ιε'-ις' καὶ λθ' (= Ἀνδρέας Μάμουκας, *Ἀδαμάντιος Κοραῆς:*

τοῦ Κοραῆ.[12] Μία ὅμως ἄγνωστη ἐπιστολὴ τοῦ Gossellin στὸν Κοραὴ (1817) δίνει νέα διάσταση στὴ συνεργασία τους.

Ὅπως εἶπα πιὸ πάνω, σὲ ὑποσημειώσεις τοῦ «γαλλικοῦ» Στράβωνα ποὺ συντάσσονταν ἀπὸ δύο συνεργάτες (φιλόλογο καὶ γεωγράφο) εἶχε προβλεφθεῖ νὰ διακρίνεται τὸ κομμάτι τοῦ καθενὸς μὲ μιὰ διαχωριστικὴ παύλα. Αὐτὸ ὅμως δὲν σήμαινε πὼς τὰ κομμάτια τῶν δύο συντακτῶν μποροῦσαν νὰ διαφωνοῦν μεταξύ τους ἢ μὲ τὴ μετάφραση, γιατὶ αὐτὸ θὰ δημιουργοῦσε σύγχυση στὸν ἀναγνώστη. Μιὰ τέτοια περίπτωση ἦταν καὶ αὐτὴ ποὺ προκάλεσε τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Gossellin, ἡ ὁποία ἐκδίδεται παρακάτω.

Εἶναι γνωστὸ πὼς τὰ χειρόγραφα ποὺ περιέχουν τὰ *Γεωγραφικὰ* τοῦ Στράβωνα παρουσιάζουν πολλὰ σφάλματα καὶ χάσματα. Ὁ ἴδιος ὁ Κοραὴς ἐπισημαίνει τὸ φαινόμενο καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι «τὸ ἀδύνατον τῆς μεταφράσεως, γεννᾷ πάραυτα ὑποψίαν τῆς φθορᾶς τοῦ κειμένου».[13] Ἔτσι σὲ σημεῖο τοῦ ΙΕ′ βιβλίου τοῦ Στράβωνα προέκυψε μιὰ τέτοια περίπτωση.[14] Ὁ γεωγραφικὸς σχολιασμὸς τοῦ Gossellin στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀντέφασκε μὲ τὴ μετάφραση καὶ τὸν σχολιασμὸ τοῦ Κοραῆ, βασισμένον σὲ παλαιότερους μελετητές. Ὅταν λοιπὸν ὁ Gossellin ἔλαβε τὰ σχετικὰ δοκίμια τῶν τυπογραφικῶν M καὶ N τοῦ πέμπτου τόμου τοῦ Στράβωνα, γιὰ νὰ τὰ ἐπιθεωρήσει προτοῦ τυπωθοῦν, ἐντόπισε τὴν ἀντίφαση καὶ ἔγραψε στὸν Κοραὴ τὴν παρακάτω ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 12 Ἰουνίου 1817.

Πρωτότυπο, λυτό, μονόφυλλο 16 × 10

Monsieur,

On m'a envoyé de l'imprimerie, les feuilles M et N, et j'ai comparé votre ancienne version, avec la nouvelle que vous proposez. La derniere seroit certainement plus exacte, géographiquement parlant; mais en

---

Βίος καὶ ἔργα, Ἀθήνα 1989, σ. 15-16 καὶ 39)· Δ. Θερειανός, *Ἀδαμάντιος Κοραῆς*, Β′, Τεργέστη 1890, σ. 117-123, Raoul Baladié, *ὅ.π.*, σ. 412-442.

12. Ἡ ἀναφορὰ σὲ μιὰ προσωπικὴ τριβὴ Κοραῆ καὶ La Porte du Theil εἶναι ἁπλῶς ὑπαινικτικὴ διαφορετικῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὴ μορφὴ καὶ ὄχι γιὰ τὴν οὐσία· βλ. Κοραής, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., Β′, σ. 49 καὶ τὶς γενικὲς ἀναφορὲς (ὅ.π., σ. 57-58, 80-82, 95, 98).

13. Στράβωνος, *Γεωγραφικῶν βιβλία ἑπτακαίδεκα*, ὅ.π., τ. Α′, σ. ξη′· πβ. Κοραής, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Β′, σ. 190. Βλ. ἀκόμη Γεωργίου Α. Χριστοδούλου, «Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ὡς διορθωτὴς τῶν κλασικῶν κειμένων (Τὸ χειρόγραφο Χίου ἀριθ. 490)», *Πρακτικὰ Συνεδρίου Κοραὴς καὶ Χίος*, τ. 1, Ἀθήνα 1984, σ. 42-43.

14. Βλ. παρακάτω, σ. 191 κ.ἑ.

traduisant, peut-on faire dire à un auteur, précisément le contraire de ce qu'énonce son texte? Au reste, quelque soit le parti que vous preniez, il me semble que ma note pag. 95, peut rester telle qu'elle est, parce que c'est là où se trouve la lacune dont je parle.

Vous avez pu remarquer que nos notes se contradisoient quelquefois, parce que vous avez cru pouvoir suivre l'opinion du docteur Vincent, qui a souvent brouillé des choses fort claires d'ailleurs. C'est pourquoi je me suis permis, dans plusieurs circonstances, de renvoyer à || mes ouvrages, pour éviter toute discussion contre Vincent, ou contre Mannert.

Agréez je vous prie, Monsieur, les assurances de toute ma considération.

12 Juin 1817. *Gossellin*

Δύο ζητήματα θίγονται στὴν ἐπιστολή: (α) ὅτι στὸ ἐπίμαχο σημεῖο τοῦ Στράβωνα ὑπάρχει κάποιο χάσμα καὶ ἑπομένως στὴ μετάφραση (στὴν ἐπιστολὴ ἀναφέρονται δύο μορφὲς μεταφράσεως) ἤθελε ἰδιαίτερη προσοχὴ καὶ (β) ὅτι ἡ ἀντίφαση στὸ σχολιασμὸ Κοραῆ καὶ Gossellin προέρχε-

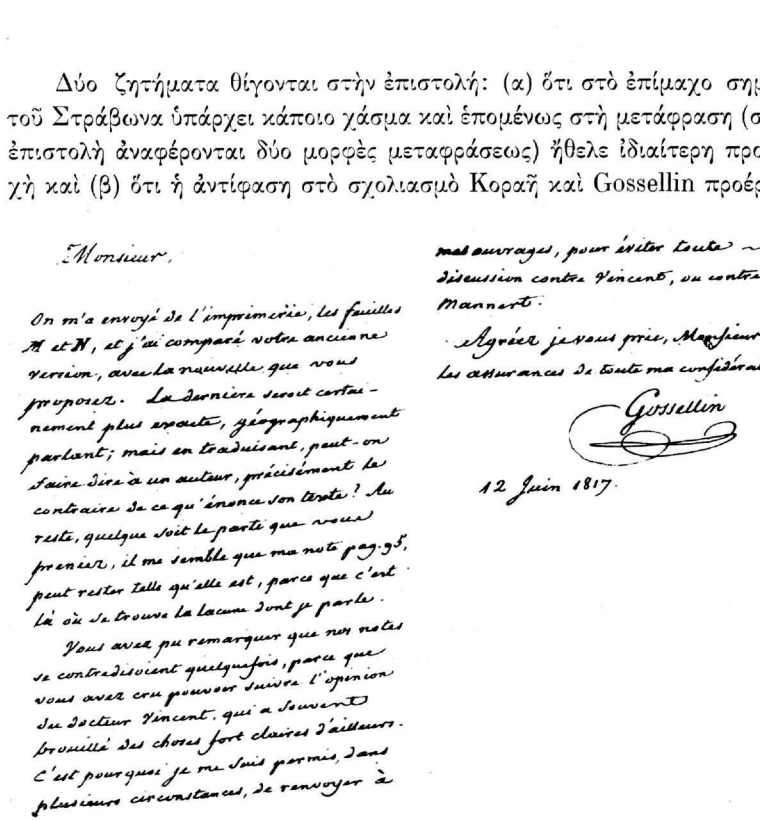

Monsieur,

On m'a envoyé de l'imprimerie, les feuilles M et N, et j'ai comparé votre ancienne version, avec la nouvelle que vous proposez. La dernière seroit certainement plus exacte, géographiquement parlant; mais en traduisant, peut-on faire dire à un auteur, précisément le contraire de ce qu'énonce son texte? Au reste, quelque soit le parti que vous prenier, il me semble que ma note pag. 95, peut rester telle qu'elle est, parce que c'est là où se trouve la lacune dont je parle.

Vous avez pu remarquer que nos notes se contredisoient quelquefois, parce que vous avez cru pouvoir suivre l'opinion du docteur Vincent, qui a souvent brouillé des choses fort claires d'ailleurs. C'est pourquoi je me suis permis, dans plusieurs circonstances, de renvoyer à mes ouvrages, pour éviter toute discussion contre Vincent, ou contre Mannert.

Agréer je vous prie, Monsieur, les assurances de toute ma considération.

Gossellin

12 Juin 1817.

Πανομοιότυπο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Gosselin πρὸς τὸν Κοραή.

ται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πρῶτος στηρίζεται στὶς γεωγραφικὲς ἀπόψεις τοῦ Vincent[15] καὶ τοῦ Mannert,[16] τὶς ὁποῖες ὁ Gossellin δὲν δέχεται ὡς ὀρθές, καὶ συνεπῶς παραπέμπει σὲ δικά του ἔργα. Ἕνα τέτοιο ἔργο τοῦ P. F. J. Gossellin εἶναι καὶ τὸ *Recherches sur la géographie systématique et positive des anciens; pour servir de base à l'histoire de la géographie ancienne*, Α'-Δ', Παρίσι 1798-1813.

Πράγματι στὸ σημεῖο τριβῆς Κοραῆ καὶ Gossellin τῆς σ. 95 τοῦ πέμπτου τόμου τοῦ «γαλλικοῦ» Στράβωνα, σημ. 4, ὁ Gossellin παραπέμπει σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο του —ὅπως ἀναφέρει καὶ στὴν πιὸ πάνω ἐπιστολή του— καὶ πιὸ συγκεκριμένα στὶς σ. 48-53 τοῦ τρίτου τόμου (1813).

Κατὰ τὴν ἀπογραφὴ τῶν κοραϊκῆς ἰδιοκτησίας βιβλίων ποὺ ἔκανα (1978-1990) βρῆκα καὶ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Gossellin στὸν Κοραή. Ὁ τελευταῖος τὴν εἶχε τοποθετήσει ἀκριβῶς στὸ σημεῖο παραπομπῆς τοῦ Gossellin, δηλαδὴ ἀνάμεσα στὶς σ. 50 καὶ 51 τοῦ τρίτου τόμου τῶν *Recherches* τοῦ Gossellin.

Οἱ διχογνωμίες στὰ συλλογικὰ ἔργα δὲν εἶναι ἀσυνήθεις. Ἔπεισε ὅμως ἢ δὲν ἔπεισε ὁ Gossellin τὸν Κοραή; Δὲν τὸ γνωρίζουμε.[17] Ὅ,τι εἴμαστε τώρα σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε, συσχετίζοντας τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς μὲ τὸν «γαλλικὸ» Στράβωνα καὶ τὶς *Recherches* τοῦ Gossellin, εἶναι ὅτι ἡ ἄποψη τοῦ τελευταίου ἐπικράτησε καὶ ἡ συνεργασία τῶν μεταφραστῶν-σχολιαστῶν τοῦ Στράβωνα προχώρησε κανονικά. Ἡ πρόβλεψη τῆς διαχωριστικῆς παύλας στὰ κοινὰ σχόλια δὲν αὐτονομοῦσε ἁπλῶς τὴν ἄποψη τοῦ καθενὸς συντάκτη ἀλλὰ ὁροθετοῦσε καὶ τὴν εὐθύνη τῆς γνώμης του.

ΣΤΕΡ. ΦΑΣΟΥΛΑΚΗΣ

---

15. Γιὰ τὸν Ἄγγλο William Vincent (1739-1815) βλ. πρόχειρα *Biographie universelle ancienne et moderne*, τ. 49, Παρίσι 1827, σ. 148-151, καὶ *Nouvelle biographie générale* τ. 46, Παρίσι 1866, στ. 237-238.

16. Γιὰ τὸν Γερμανὸ Konrad Mannert (1756-1834) βλ. *Nouvelle biographie générale*, τ. 33, Παρίσι 1860, στ. 233-234. Μεταξὺ τῶν προσωπικῶν βιβλίων τοῦ Κοραῆ περιλαμβάνεται καὶ αὐτὸ τοῦ Mannert, *Geographie der Griechen und Römer*, τ. 1-7, Νυρεμβέργη 1788-1812.

17. Ὁ Κοραὴς στὶς σημειώσεις τοῦ «ἑλληνικοῦ» Στράβωνα (τ. Δ', Παρίσι 1819, σ. 319) παραπέμπει στὶς ὑποσημειώσεις τοῦ ἀντίστοιχου σημείου τοῦ «γαλλικοῦ», ἀλλὰ δὲν κάνει ἰδιαίτερη μνεία τῶν ἀπόψεων Gossellin.